

ISA GUCİ

Mantık

İlm-i Mantık

(الْفِكْرُ فِي الْخَطَاءِ عَنِ هُنَّ الدِّمْرَاعَاتُ تَعْصِمُ نِيَّةَ نُو قَا آلَهُ هُوَ) . İlm-i mantık kânunî bir âletdir ki, kendisine riâyet etmek zihni fikirdeki hatâdan korur.

Delaletin Kısımları

Bil-mutabaka: (لَهُ وَضِعٌ مَا تَمَامٌ عَلَى يَدُلُّ مَا هُوَ) . Lafzın vazolunduğu mananın tamamı üzerine delelet etmesine denir. Mesela insan kelimesi ile hayvan-ı natık kastolunması gibi

Bit-tezammün: (لَهُ وَضِعٌ مَا جُزْءٌ عَلَى يَدُلُّ مَا هُوَ) . Lafzın vazolunduğu mananın bir cüz'ü üzerine delalet emesine denir. Mesela insan kelimesi ile hayvan veya natıktan birisinin kastolunması gibi

Bil-iltizam: (الدِّهْنُ فِي لَهُ وَضِعٌ مَا يُلَازِمُ مَا عَلَى يَدُلُّ مَا هُوَ) . Lafzın vazolunduğu mananın zihindeki lazımı üzerine delalet etmesine denir. Mesela insan kelimesi ile ilim kabiliyeti ve kitabet sanatının murad olunması gibi

Lafız

Lafız iki kısımdır; müfret olur, mürekkeb olur.

Müfret: (مَعْنَاهُ جُزْءٌ عَلَى دَلَالَةٍ مِنْهُ لُجْزٌ بِأَيُّرَادُ لَا الَّذِي هُوَ) . Lafzın cüz'ünün, mananın cüz'ü üzerine delalet etmemesidir.(insan)

Mürekkeb: (مَعْنَاهُ جُزْءٌ عَلَى دَلَالَةٍ مِنْهُ لُجْزٌ بِأَيُّرَادُ الَّذِي هُوَ) . Lafzın cüz'ünün, mananın cüz'ü üzerine delalet etmesidir. (râmil-hicare)

Müfret iki kısımdır; küllî olur, cüz'î olur

Küllî: (الشِّرْكَةُ وَفُوعٌ عَنْ مِ تَصَوُّرِ مَفْهُو نَفْسٍ يَمْنَعُ لَا الَّذِي وَهُوَ) . Lafzın manasını düşünmek şirket vukuundan men etmeyendir. (insan)

Cüz'î: (الشِّرْكَةُ وَفُوعٌ عَنْ مَفْهُومِهِ رَتَصَوُّ نَفْسٍ يَمْنَعُ الَّذِي وَهُوَ) . Lafzın manasını düşünmek şirket vukuundan men edendir. (zeyd)

Küllî iki kısımdır; zatî olur, arazî olur.

Zâtî: (تِهَ نِيَّا جُزْ حَقِيقَةٍ فِي يَدْخُلُ الَّذِي وَهُوَ) . Bir şeyin cüzlerinin hakikatine dahil olandır. (insan ve ferese nisbetle hayvan demek gibi). Bu da ya cins, ya nevi, ya da fasıl olur.

Arazî: (جُزْئِيَّاتِهِ حَقِيقَةٍ فِي يَدْخُلُ لَا وَهُوَ الَّذِي) . Bir şeyin cüzlerinin hakikatine dahil olmayandır. (insan için)

dâhik). Bu da ya araz-ı hâs olur, ya araz-ı âm olur.

Külliyat-ı Hams

Cins: (هُوَ مَا جَوَابَ فِي بَقِ لِحَقًّا بِا مُخْتَلِفِينَ كَسِيرِينَ عَلَى مَقُولٍ وَهُوَ كَلِيٌّ) Ma hüve'nin cevabında hakikatleri muhtelif olan şeyler üzerine cevap vaki olandır. (insan ve feres için hayvan demek gibi)

Nevi: (هُوَ مَا جَوَابَ فِي الْحَقِيقَةِ دُونَ لَعْدِدِ بِا مُخْتَلِفِينَ كَسِيرِينَ عَلَى مَقُولٍ كَلِيٌّ وَهُوَ) Ma hüve'nin cevabında hakikatleri değil de adetleri muhtelif olan şeyler üzerine cevap vaki olandır. (zeyd ve amr için insan demek gibi)

Fasıl: (ذَاتِهِ فِي هُوَ شَيْئِي أَي جَوَابِ فِي الشَّيْئِي عَلَى مَقُولٍ وَهُوَ كَلِيٌّ) Eyyü şey'in hüve fî zatihi'nin cevabında bir şey üzerine cevap vaki olandır. (insana nisbetle natık gibi)

Araz-ı hâs: (ضَيْئًا عَرَّ قَوْلًا فَقَطُّ وَاجِدَةً حَقِيقَةً تَحْتِ مَا عَلَى ثِقَالِ كَلِيَّةٌ وَهُوَ) Kavli-i arazi olarak sadece bir hakikatin tahtındaki fertler üzerine cevap vaki olandır. (insan için bil'fil ve bil'kuvve dâhiklik gibi)

Araz-ı Âm: (ضَيْئًا عَرَّ قَوْلًا مُخْتَلِفَةً بِقِ حَقًّا تَحْتِ مَا عَلَى يُقَالُ وَهُوَ كَلِيٌّ) Kavli-i arazi olarak bir çok hakikatin tahtındaki fertler üzerine cevap vaki olandır. (insan ve diğer hayvanlar için bilfiil ve bilkuvve müteneffis gibi)

Kavl-i Şârih

Had: (الشَّيْئِي هَيْبَةً مَا عَلَى دَالٌ قَوْلٌ) Bir şeyin mahiyeti üzerine delalet eden kavildir.

Hadd-i tam: (الْقَرِيبِينَ وَفَصْلِهِ الشَّيْئِي جُنْسٍ عَنْ يَتَرَكَّبُ الَّذِي وَهُوَ) Bir şeyin cins-i karib ve fasl-ı karibinden tereküp eden kavildir. (insana nisbetle hayvan-ı natık)

Hadd-i nakıs: (الْقَرِيبِ فَصْلِهِ وَ الْبَعِيدِ جُنْسٍ عَنْ يَتَرَكَّبُ الَّذِي وَهُوَ) Bir şeyin cins-i baîd ve fasl-ı karibinden tereküp eden kavildir. (insan için cism-i natık)

Resim: (الشَّيْئِي أَثَرٌ عَلَى دَالٌ قَوْلٌ) Bir şeyin eseri üzerine delâlet edendir.

Resm-i tam: (اللَّازِمَةُ وَخَوَاصِّهِ الشَّيْئِي جُنْسٍ عَنْ يَتَرَكَّبُ وَهُوَ الَّذِي) Bir şeyin cins-i karib ve havâss-ı lazimesinden tereküp eden kavildir. (insan için hayvan-ı dâhik)

Resm-i nakıs: (وَاجِدَةً بِحَقِيقَةٍ جُمَلُهَا تَخْتَصُّ بِ عَرَضِيًّا عَنْ بُيْتَرَكِّ الَّذِي وَهُوَ) Tamamı bir hakikate mahsus olan arazlardan tereküp eden kavildir. (insanı tarif ederken "el insanü ennehü mâşin alâ kademeyhi arîz'ul ezfâri bâdi'l beşereti müstekîmü'l kâmeti dahhâkûn bi't tab'î"

Kazıyye

Tarifi: (فِيهِ ذِبُّ كَا أَوْ فِيهِ صَادِقٌ إِنَّهُ لِقَا يُقَالُ أَنْ يَصِحُّ قَوْلٌ) Söyleyen için sözünde sadıktır veya kaziptir diye söylenilmesi sahih olan kavildir. Bu da tarafları itibarıyla iki kısımdır:

- 1) Hamliyye: (مُفْرَدَيْنِ إِلَى طَرَفَا مَا لَا يَنْحَلُّ هُوَ). Her iki tarafı müfrede ayrılmayandır.
- 2) Şartıyye: (مُفْرَدَيْنِ إِلَى طَرَفَا مَا يَنْحَلُّ وَهُوَ). Her iki tarafı müfrede ayrılandır. Bu da ikiye ayrılır:

a) Muttasıla: İki kazıyyeden birinin sıdkı veya kizbi diğerinin sıdkına bağlı olandır.

- Lüzûmiyye: Tâlinin sıdkı mukaddemin sıdkına bağlı olandır.
- İttifakıyye: Tâlinin sıdkı mukaddemin sıdkına bağlı olmayandır.

b) Munfasıla: İki kazıyyeden birinin sıdkı veya kizbi diğerine bağlı olmayandır.

- Mâniat'ül-cemi vel'hulûv mean: İki şeyin hem cem'inde hem de hulvünde mani olmasıdır.
- Mâniat'ül-cemi fakat: İki şeyin sadece cem'inde mani bir durum olmasıdır.
- Mâniat'ül-hulûv fakat: İki şeyin sadece hulvünde mani bir durum olmasıdır.

Kazıyye nisbet itibarıyla iki kısımdır:

- 1) Mûcibe (Olumlu)
- 2) Sâlibe (Olumsuz)

Bunlardan da her bireri üç kısımdır.

- 1) Mahsusa: Mevzuu şahs-ı muayyen olandır.
- 2) Mahsûra: Kendisinde edat-ı sûr (kül, bağız) bulunandır.
- 3) Mühmele: Hem şahs-ı muayyen olmayan, hem de edat-ı sûr bulunmayandır.

Tenakuz

(بَاءٌ كَاذِبٌ وَالْأُخْرَى صَادِقَةٌ لِحْدَاهُمَا يَكُونُ أَنْ لِدَاتِهِ تَقْتَضِي بِحَيْثُ وَالسَّلْبُ بِالْإِجَابِ الْقَضِيَّتَيْنِ وَهُوَ اخْتِلَافٌ)

İki kazıyyeden birinin sadık diğerinin kazip olmasını vasıtasız olarak iktiza etmesi haysiyetiyle îcab ve selpte iki kazıyyenin ihtilaf etmesidir. Tenakuzun tahakkuku için on yerde mutabakat gerekir: Mevzu, mahmül, zaman, mekan, izafet, kuvvet, fiil, cüz, kül ve şart.

Mûcibe-i külliyyenin nakızı salibe-i cüz'ıyye, salibe-i külliyyenin nakızı mûcibe-i cüz'ıyyedir. Terside geçerlidir.

Akis

(بِخَالِهِ وَالتَّكْذِيبِ دَيْقُ وَالتَّصَدُّقِ لَهُ بِخَا وَالسَّلْبِ الْإِجَابِ بَقَاءِ مَعَ مَوْضُوعًا وَالْمَحْمُولُ مَحْمُولًا يُصَيِّرُ الْمَوْضُوعُ أَنْ وَهُوَ)

Kendi haline olduğu halde tasdik ve tekzip, yine kendi haline olduğu halde îcab ve selbin bekâsı ile beraber mevzuu mahmül, mahmülü de mevzu yapmaktır.

Mûcibe-i külliyyenin aksi mûcibe-i cüz'iyedir.
Mûcibe-i cüz'iyenin aksi yine mûcibe-i cüz'iyedir.
Salibe-i külliyyenin aksi salibe-i külliyyedir.
Salibe-i cüz'iyenin ise lüzûmen aksi yoktur.

Kıyas

(اَخْرُقَوْلٌ تَهَا لِنَا عَنْهَا لَزِمَ سَلِمَتْ مَتَى اَقْوَالٍ مِنْ مُؤَلَّفٍ قَوْلٌ وَهُوَ) . Kavillerden (suğra ve kübradan) tereküp eden bir kavildir ki, ne zaman o kaviller teslim olursa (kabul edilse) onların zatı için başka bir kavil (netice) lazım gelir. Kıyas iki kısımdır:

Kıyâs-ı istisnâî: Neticenin aynısı veya nakîzı bilfiil kıyasta mezkûr olandır.

Kıyasın birden fazla mukaddimesi arasında tekrar eden kelimeye hadd-i evsat, neticenin mevzuuna haddi eşğar, neticenin mahmülüne de hadd-i ekber denir. Kendisinde haddi eşğar bulunana suğra, hadd-i ekber bulunana da kübra denir. Suğra ve kübradan meydana gelen hey'ete ise şekil denir.

Şekiller dörttür: Hadd-i evsat suğrada mahmül kübrada mevzu olursa birinci, tersi olursa dördüncü, her ikisinde de mevzu olursa üç, her ikisinde de mahmül olursa ikinci şekildir.

Kıyas-ı iktirânî: Neticenin aynısı veya nakîzı bilfiil kıyasta mezkûr olmayandır. Kıyas-ı iktirani iki hamliyyeden, iki muttasıladan, iki munfasıladan, bir hamliyye bir muttasıla, bir hamliyye bir munfasıla ve bir muttasıla ile bir munfasıladan tereküp eder.

Kıyas-ı istisnâî eğer muttasıla ise; mukaddemin aynını istisna, talinin aynını netice verir. Talinin nakîzını istisna ise mukaddemin nakîzını netice verir.

Kıyas-ı istisnâî eğer munfasıla ise; iki cüzden birinin aynını istisna diğerinin nakîzını, iki cüzden birinin nakîzını istisna ise diğerinin aynını netice verir.

Sanâatı Hams

Burhan: (اَلْيَقِينِ لِاِنتِجَ يَقِينِيَّةٌ مُقَدِّمَاتٍ مِنْ مُؤَلَّفٍ قِيَاسٌ وَهُوَ) . İlm-i yakîni elde etmek için yakîni mukaddimelerden tereküp eden kıyastır. Yakîniyyat altıdır: Evveliyyat, müşahadat, mücerrebat, hadsiyyat, mütevatirat, kazaya kıyasatüha meaha'dır.

Cedel: (مَشْهُورَةٌ مُقَدِّمَاتٍ مِنْ مُؤَلَّفٍ قِيَاسٌ وَهُوَ) . Meşhur mukaddimelerden tereküp eden kıyastır.

Hitabe: (مَطْنُونَةٌ أَوْ فِيهِ قِيمَعَدَّ شَخْصٍ عَن لَهٗ مَقْبُورَةٌ مُقَدِّمَاتٍ مِنْ مُؤَلَّفٍ قِيَاسٌ وَهُوَ) . Kendisine itikat edilen şahsın makbul mukaddimelerinden veya zannolunan mukaddimelerden tereküp eden kıyastır.

Şiir: (تَنْقَبُضُ أَوْ النَّفْسُ مِنْهَا تَنْبَسِطُ مُقَدِّمَاتٍ مِنْ مُؤَلَّفٍ قِيَاسٌ وَهُوَ) . Nefsin hoşlandığı veya hoşlanmadığı bir takım mukaddimelerden tereküp eden kıyastır.

Muğâlata: (كَاذِبَةٌ وَهَمِيَّتٌ مُقَدِّمَاتٍ أَوْ بِالْمَشْهُورَةِ أَوْ بِالْحَقِّ شَبِيهَةٌ كَاذِبَةٌ مُقَدِّمَاتٍ مِنْ مُؤَلَّفٍ قِيَاسٌ وَهُوَ) . Hakka veya

meşhura benzeyen kazip mukaddimelerden veya kazip vehmî mukaddimelerden tereküp eden kıyastır.

عِلْمٌ مَنْطِقٌ: هُوَ آلَةٌ قَا نُو نِيَّةٌ تَعَصِمُ مُرَاعَاتُهُ الذِّهْنَ عَنِ الخَطَا فِي الْفِكْرِ
عَا يَه سِي: عَصْمَةُ الذِّهْنَ عَنِ الخَطَا فِي الْفِكْرِ
مَعْلُومَاتٍ تَصَوُّرِيَّةٍ وَ تَصَدِّيقِيَّةٍ عَى: مَوْضُوعٌ

دَلَالَةٌ بِا الْمَطَابَقَةِ: هُوَ مَا يَدُلُّ عَلَى تَمَامٍ مَا وُضِعَ لَهُ
دَلَالَةٌ بِا التَّضَمُّنِ: هُوَ مَا يَدُلُّ عَلَى جُزْءٍ مَا وُضِعَ لَهُ
ا يَلْزِمُ مَا وُضِعَ لَهُ فِي الذِّهْنِ دَلَالَةٌ بِا الْإِلْتِرَامِ: هُوَ مَا يَدُلُّ عَلَى مَا

مُفْرَدٌ: هُوَ الَّذِي لَا يُرَادُ بِا لُجْزٍ مِنْهُ دَلَالَةٌ عَلَى جُزْءٍ مَعْنَاهُ
مُرَكَّبٌ: هُوَ الَّذِي يُرَادُ بِا لُجْزٍ مِنْهُ دَلَالَةٌ عَلَى جُزْءٍ مَعْنَاهُ
سُ تَصَوُّرٌ مَفْهُومٌ مِ عَنْ وُفُوعِ الشَّرِكَةِ كَلِي: وَهُوَ الَّذِي لَا يَمْنَعُ نَفْسَ
جُزْئِي: وَهُوَ الَّذِي يَمْنَعُ نَفْسَ تَصَوُّرِ مَفْهُومِهِ عَنْ وُفُوعِ الشَّرِكَةِ
رَاتِي: وَهُوَ الَّذِي يَدْخُلُ فِي حَقِيقَةِ جُزْئِيًا تَه
اتِهِ عَرَضِي: وَهُوَ الَّذِي لَا يَدْخُلُ فِي حَقِيقَةِ جُزْئِيًا

جِنْسٌ: وَهُوَ كَلِمَةٌ مَقُولٌ عَلَى كَسِيرِينَ مُخْتَلِفِينَ بِا لِحَقَاقِي فِي جَوَابِ مَا هُوَ
نَوْعٌ: وَهُوَ كَلِمَةٌ مَقُولٌ عَلَى كَسِيرِينَ مُخْتَلِفِينَ بِا لِعَدَدِ دُونَ الْحَقِيقَةِ فِي جَوَابِ مَا هُوَ
شَيْءٌ فِي جَوَابِ أَيِّ شَيْءٍ هُوَ فِي ذَاتِهِ فَصْلٌ: وَهُوَ كَلِمَةٌ مَقُولٌ عَلَى
عَرَضٍ خَاصٍ: وَهُوَ كَلِمَةٌ تُقَالُ عَلَى مَا تَحْتَ حَقِيقَةٍ وَاحِدَةٍ فَقَطْ قَوْلًا عَرَضِيًا
عَرَضٍ عَامٍ: وَهُوَ كَلِمَةٌ يُقَالُ عَلَى مَا تَحْتَ حَقَاقِي مُخْتَلِفَةٍ قَوْلًا عَرَضِيًا
د: قَوْلٌ دَالٌّ عَلَى مَا هِيَ الشَّيْءُ
حَدٌّ تَامٌ: وَهُوَ الَّذِي يَتَرَكَّبُ عَنْ جِنْسِ الشَّيْءِ وَفَصْلِهِ الْقَرِيبِينَ
حَدٌّ نَاقِصٌ: وَهُوَ الَّذِي يَتَرَكَّبُ عَنْ جِنْسِ الْبَعِيدِ وَفَصْلِهِ الْقَرِيبِ

بِي رَسْمٌ: قَوْلٌ دَالٌّ عَلَى أَثَرِ الشَّيْءِ
رَسْمٌ تَامٌ: وَهُوَ الَّذِي يَتَرَكَّبُ عَنْ جِنْسِ الشَّيْءِ وَخَوَاصِهِ اللَّازِمَةِ
رَسْمٌ نَاقِصٌ: وَهُوَ الَّذِي يَتَرَكَّبُ عَنْ عَرَضِيَّاتٍ تَخْتَصُّ جُمْلَتَهَا بِحَقِيقَةٍ وَاحِدَةٍ

اِدْقٌ فِيهِ أَوْ كَا ذِبٌّ فِيهِ قَضِيَّةٌ: قَوْلٌ يَصِحُّ أَنْ يُقَالَ لِقَا نِلِهِ إِنَّهُ صَدَقَ
حَمَلِيَّةٌ: وَهُوَ مَا لَا يَنْحَلُّ طَرَفَاهَا إِلَى مُفْرَدَيْنِ
شَرْطِيَّةٌ: وَهُوَ مَا يَنْحَلُّ طَرَفَاهَا إِلَى مُفْرَدَيْنِ

بِهِ أَنْ يَكُونَ إِحْدَاهُمَا صَادِقَةً تَنَاقُضُ: وَهُوَ اخْتِلَافُ الْقَضِيَّتَيْنِ بِالْإِيجَابِ وَالسَّلْبِ بِحَيْثُ تَقْتَضِي لِذَاتِهِمَا
وَالْأُخْرَى كَاذِبَةً

عَكْس: وَهُوَ أَنْ يُصَيِّرَ الْمَوْضُوعَ مَحْمُولًا وَالْمَحْمُولُ مَوْضُوعًا مَعَ بَقَاءِ الْإِيجَابِ وَالسَّلْبِ بِحَالِهِ
وَالتَّصْدِيقِ وَالتَّكْذِيبِ بِحَالِهِ

وَأَلْفٌ مِنْ أَقْوَالٍ مَتَى سُلِّمَتْ لَزِمَ عَنْهَا إِذَا تَهَا قَوْلٌ آخَرَ قِيَاسًا: وَهُوَ قَوْلٌ مُ

بُرْهَانًا: وَهُوَ قِيَاسٌ مُؤَلَّفٌ مِنْ مُقَدِّمَاتٍ يَقِينَةٍ لِإِنْتِجَاقِ الْيَقِينِ

جَدَلًا: وَهُوَ قِيَاسٌ مُؤَلَّفٌ مِنْ مُقَدِّمَاتٍ مَشْهُورَةٍ

أَلْفٌ مِنْ مُقَدِّمَاتٍ مَقْبُولَةٍ عَنْ شَخْصٍ مُعْتَقَدٍ فِيهِ أَوْ مَطْنُونَةٍ خَطَابًا: وَهُوَ قِيَاسٌ مُؤَلَّفٌ

شِعْرًا: وَهُوَ قِيَاسٌ مُؤَلَّفٌ مِنْ مُقَدِّمَاتٍ تَنْبَسِطُ مِنْهَا النَّفْسُ أَوْ تَنْقَبِضُ

الْحَقُّ أَوْ بِالمَشْهُورَاتِ أَوْ مُقَدِّمَاتٍ وَهَمِيَّتِ مُعَا لَطَةً: وَهُوَ قِيَاسٌ مُؤَلَّفٌ مِنْ مُقَدِّمَاتٍ كَاذِبَةٍ شَبِيهَةٍ بِ

كَاذِبَةٍ